

Dilemata bezpečnosti

(Stručná historie řízení ruské vojenské politiky)

Státy a národy mají přirozený sklon zachovávat a rozšiřovat svou moc, sféry vlivu. Po většinu své existence sledoval Sovětský svaz zahraniční a bezpečnostní politiku, která se – odhlédneme-li od momentálních propagandistických kampaní – vždy řídila tzv. realpolitikou a pragmatismem, nikoli ideologií. Sovětský svaz stál před stejnými dilematy jako carská říše a často na ně nalézal stejné odpovědi. Podobně i postsovětské Rusko nezřídka kráčí ve šlépějích svého předchůdce. O tom všem se můžeme dočíst v knize profesora mezinárodních dějin na univerzitě v Keelu Marka Galeottiho „Čas úzkosti“, ze které přinášíme některé upravené (zkrácené) pasáže. Galeotti nahlíží na pozdně sovětskou a postsovětskou epochu především z hlediska bezpečnostní a zahraniční politiky. Takto široce pojatá bezpečnost zahrnuje jak vojenskou doktrínu, politická jednání, tak mezinárodní vztahy i hospodářskou problematiku. Zároveň vysvětluje mechanismy moci v Rusku, příčiny, které vedly k přestavbě sovětské společnosti, tzv. perestrojce, i důvodům jejího neúspěchu. Kniha končí nástinem pravděpodobných příštích zájmů Ruska a vývoje v budoucnosti. Vydalo ji nakladatelství Themis v Praze v r. 1998. Lze ji jen doporučit k dalšímu, podrobnějšímu studiu.

* * *

Problémy a nejistoty, které znepokojují novou Ruskou federaci, se v podstatě podobají těm, které poznalo carské Rusko. Stačí zběžný pohled na mapu, aby vyšly najevo problémy, před kterými Rusko stojí. Především je to velikost země. Sovětský svaz byl největší zemí světa, rozprostírající se v jedenácti časových pásmech a zahrnující téměř polovinu obvodu zeměkoule: Byl to stát větší než USA a Čína dohromady. Z této velikosti pramenila velká strategická zranitelnost a obtížnost vládnutí. Jak mohl Sovětský svaz chránit hranici dlouhou 67 000 kilometrů? Jak lze z jednoho místa řídit tak ohromnou zemi, dosahující v případě Sovětského svazu velikosti 22 milionů čtverečních kilometrů, Ruska 17 milionů čtverečních kilometrů?

Ve skutečnosti musel stát vždy využívat dva základní principy: přenášení moci a zastrašování. Přenášení moci v tom smyslu, že při běžné správě země bylo nutno se opírat o místní vládnoucí vrstvu a činitele, zatímco k zastrašování se udržoval příslušný aparát, sledující, zda se vykonávají pokyny z centra, které v případě provinění uplatňovalo nesmírně tvrdé tresty.

Moc a tradice

V Brežněvově Sovětském svazu vycházela moc z komunistické strany, která měla svou vlastní složitou strukturu rozhodovacích a výkonných orgánů. Státní správa, od ústředních všesvazových ministerstev až po místní sověty, existovala do značné míry jen proto, aby uváděla zásady politiky vypracované touto stranou ve skutek. Došlo již k pokusům vysvětlit organizaci moci v rámci komunistické strany různými modely, od korporativismu (vlády představitelů hospodářských mocenských bloků) až po totalitní

system (absolutní vládu s přísně hierarchickými pravidly), avšak patrně nejlepší model poskytuje feudalismus. Jeho základem je společenská pyramida pánů a prostých lidí a na každém jejím stupni se vyžaduje poslušnost od podřízených vazalů i služba nadřazenému pánu, všichni jsou spjati vzájemnými závazky a dohodami. Stejně tak spočívala na systému patronů a klientů sovětská vláda.

V předgorbačevské éře spočívala skutečná moc v rukou politického byra a Rady obrany. Rada obrany byl zvláštní orgán, následník Leninovy Rady práce a obrany a Stalinova Státního výboru pro obranu. Předsedal jí generální tajemník a byly v ní zastoupeny klíčové osoby politického byra, mající na starosti bezpečnostní rezorty jako ministerstvo obrany, zahraničních věcí, dále předsedové rady ministrů a KGB. Rozhodovalo se v ní o širší bezpečnostní politice a příslušných zdrojích. Naproti tomu politbyro představovalo kabinet strany, sdružující nejvýznamnější politiky (knížata) strany. Přesný počet členů, poměr mezi řádnými členy a kandidáty se během celé sovětské éry neustále měnily. Když si například Brežněv v roce 1976 sám udělil maršálskou hodnost, neznamenal to pouze, že ho popadl další, poněkud únavný a dětinský záchvat sebechvály, nýbrž že také potvrdil zájmy těch, o které se musel opírat. Od poloviny 70. let Sovětský svaz totiž v podstatě ovládali Andropov, Gromyko a Grečkův nástupce maršál Ustinov. Generální tajemník byl samozřejmě mocná postava, ale v politbyru byl jen prvním mezi sobě rovnými.

Je na místě zkoumat tři velké obavy stojící v pozadí veškeré ruské i sovětské politiky. Za prvé je to strach z napadení zvenčí či z obklíčení, za druhé je to strach z vnitřních nepokojů, které jsou vždy spjaty s vnějším ohrožením, neboť nepřítel by mohl podnítit vnitřní vzpouru nebo zahraniční porážka by mohla vzpouru v zemi způsobit. Za třetí je to strach, že Rusko ztratí své postavení ve světě, své oprávněné místo velké země. Úkolem zahraniční politiky je tudíž tato nebezpečí odvrátit. Podobná tvrzení lze samozřejmě ve větší či menší míře konstatovat o všech zemích, avšak v případě Ruska a Sovětského svazu se mnohem méně rozlišovalo mezi zahraniční, obrannou a vnitřní politikou než ve většině západních zemí. Ve Washingtonu se těžko mohla zrodit představa, že by třeba předseda Společného štábu náčelníků, šéf FBI nebo předseda Federálního rezervního úřadu mohli mít normálně hlavní slovo v běžné agendě zahraniční politiky. Stejně tak je absurdní, aby ministr zahraničí zaujímal stanovisko ke školní výchově.

Podobně i vojenské politice vévodí tyto tři problémy: obava z napadení, z nepokojů a ze ztráty prestiže. První obava vedla k vydržování ohromné armády, což neobyčejně vyčerpávalo hospodářství, a směřovala k odvrácení útočné války vedené současně v Evropě a v Asii. Druhá obava se projevovala v míře, jakou stát nasazoval armádu na udržování klidu a pořádku mezi jednotlivými národy, a konečně jako nástroj vnitřního útlaku. Aby předešla třetí hrozbě, stala se sovětská vojenská moc úhelným kamenem nároku na globální status supervelmoci, což se vyjadřovalo přehlídkami vojsk rachotícími po Rudém náměstí nebo *maskirovkou*, tradičním jevem v sovětské armádě, spočívající v umění kamufláže či házení písku do očí. Sověti si byli neustále vědomi potřeby předvádět svaly, což vedlo i k nasazování výtvarných umělců, kteří pomáhali navrhovat válečné lodě tak, aby vypadaly co nejmocněji a nejničivěji.

Stejně tak se – na rozdíl od praxe na Západě – vyznačovala činnost bezpečnostních složek zvláštním důrazem na jejich hlubší hodnotu pro stát. Například název KGB,

Výbor pro státní bezpečnost, nevystihuje skutečnost, že tato instituce zahrnovala veškeré otázky vnitřní bezpečnosti, špionáže a kontrašpionáže. Sověti si totiž osvojili pojetí mnohem bližší stavu počátku 19. století, že totiž bezpečnostní orgány jsou vlastně nástrojem udržování veřejného pořádku a podpory státních zájmů. KGB proto měla daleko širší působnost než v případě omezeného pojmu policie – předcházení zločinosti a její trestání.

Je tedy možné dobrat se pochopení ruské a sovětské bezpečnostní politiky, vznikající v průběhu času, vrstvu po vrstvě. Carské dědictví představovalo nejistotu – jak vnitřní, tak zahraniční. Rusko se jako euroasijská země muselo neustále bránit celé škále vetřelců. Tyto národy bývaly nejednou pokročilejší, a tak se Rusko muselo spoléhat na početnost svého obyvatelstva a velikost svého území, jako náhražku za vyspělost. Mnohé zkušenosti sovětského vedení tato poučení jen potvrdily. Nepřítelství tzv. kapitalistických zemí mělo za následek, že sovětská podezřívavost k okolnímu světu nabyla bezmála paranoických rozměrů. Avšak jaderná bomba přivodila naprostý zvrat ve vojenském myšlení. Na zničení obrovských armád stačila jen jediná raketa. Jaderní strategové ovšem vyvíjeli teorie o možnosti prvního úderu, při kterém by překvapivý zásah mohl vyřadit veškeré jaderné zbraně protivníka, a tím by se předešlo odvetě, nebo o „salámové taktice“, podle níž agresor postupuje malými kroky, z nichž každý má zdánlivě omezený cíl, a tudíž není pravděpodobné rozpoutání celosvětové války, ale přitom by tyto kroky měly ve svém úhrnu nezvratné důsledky. Přesto však bylo téměř nemožné vážně pomýšlet na normální válku mezi jadernými mocnostmi. To mělo značný význam pro všechny stránky bezpečnostní politiky.

Mezinárodní soupeření, nebo integrace?

Sílicí začleňování Sovětského svazu do celosvětového společenství představovalo neméně dramatickou změnu. V roce 1914 udržovalo Rusko diplomatické styky se 47 zeměmi. Za Gorbáčovy éry tento počet dosáhl celkem 140 zemí, spolu se stálým místem v Radě bezpečnosti OSN, členstvím v celé řadě organizací a podpisem bezpočtu smluv. Rozvoj hospodářství se odrážel v dovozu i vývozu. V letech 1965-78 se zahraniční obchod ztrojnásobil. Touto tichou cestou si Sověti mj. osvojili základní pravidla fungování kapitalismu, mezinárodního obchodu a peněžního trhu.

Sovětský svaz se nemohl zcela odloučit od okolního světa, což musela mít bezpečnostní politika na zřeteli. V roce 1973 vyústilo napětí mezi Araby a Izraelem ve válku, a pak v ropné embargo. To mělo pro Sovětský svaz přímé důsledky. Cena ropy na mezinárodních trzích se zmnohonásobila, z čehož mohl Sovětský svaz jako největší světový vývozce ropy, jen těžit. Tehdejší výrazný přírůstek vývozních příjmů velkou měrou přispěl k ustálení nepevné finanční situace Brežněvova Sovětského svazu. Jenže pak ceny ropy prudce klesly z 53 dolarů za barel v roce 1983, na 10-12 dolarů v letech 1985-86, což mělo kritické následky pro pokladnici Kremle, která tak ročně ztrácela 20 miliard rublů. To pak svým dílem přispívalo k nesolventnosti státu, který byl zase nucen omezovat zahraniční pomoc a výdaje na obranu.

Následující dvě linie vedly k novému vymezení zahraniční a bezpečnostní politiky. Jaderné zbraně snížily pravděpodobnost vypuknutí všeobecné války, avšak na druhé straně podněcovaly nepřímou konfrontaci blízkou válce a hospodářské a kulturní soupeření. Washingtonu bylo možno věřit, když hrozil válkou pro umístění sovětských

jaderných raket na Kubě, kdežto sotva pro přítomnost Kubánců v jižní Africe nebo dokonce sovětských vojsk v Československu či Afghánistánu. Bezpečnost země byla zajištěna víc než kdykoli dřív, ale její obránci stáli před mnohem složitějším úkolem – prosazovat její zájmy daleko za základním zajištěním bezpečnosti územních hranic.

Sovětský svaz si nemohl dovolit vyhýbat se mezinárodnímu soupeření, kterému se nevhodně říká studená válka. Období tzv. mírového soužití lze charakterizovat jako éru horečného soupeření. Tradiční vazba zahraniční, vojenské a bezpečnostní politiky se ještě upevnila. Vnější bezpečnost, vnitřní pořádek a pověst země v zahraničí nebyly a nejsou oddělitelné. To vysvětluje proč se bezpečnostní politika týkala tolika dalších otázek, a proč hrála klíčovou roli při zavádění všech reforem – při pokusech konzervativců zablokovat ji, radikálů uspěšit ji, a konečně i při zhroucení Sovětského svazu.

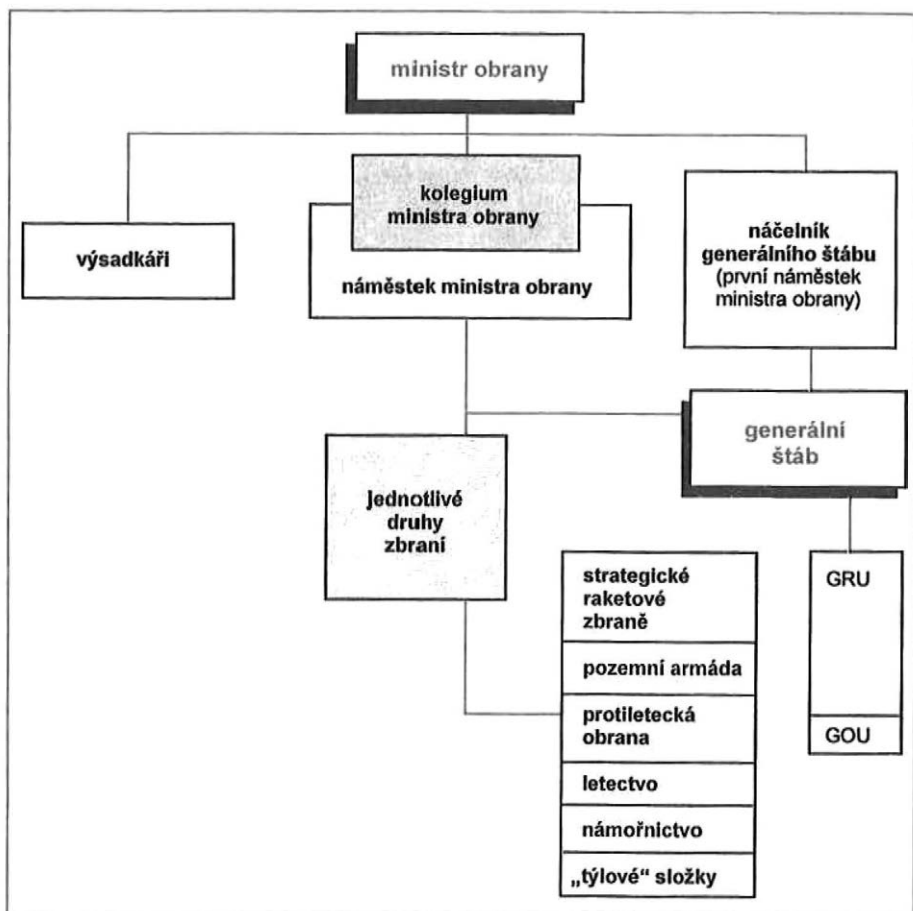
Ovládání armády

Mnoho pozorovatelů vnímalo Sovětský svaz jako zmilitarizovaný stát, ovládaný vojenskými zájmy, potřebami a příkazy válečné politiky. Byl-li Sovětský svaz velmocí, stalo se tak v prvé řadě zásluhou vojenské moci a přidruženého těžkého, zbrojního průmyslu. Díky výdajům na obranu, dosahujícím 15 % hrubého domácího produktu (přibližně dvojnásobný údaj ve srovnání se Spojenými státy), Sovětský svaz disponoval největší stálou armádou světa, čítající přibližně pět milionů mužů. A jako by to nestačilo, toto vojsko představovalo pouhou základní kostru celé vojenské mašinerie Sovětského svazu.

Smyslem všeobecné branné povinnosti, vztahující se na všechny mladé muže, bylo vytvoření rozsáhlé armády záložníků o síle asi 55 milionů mužů, které by bylo možno v případě války povolát do služby. Vojáci základní služby jsou samozřejmě horšími střelci než vojáci z povolání, a tak byli vyzbrojeni levnými, ale spolehlivými samopaly typu Kalašnikov. Podle sovětských zásad měly vysoké počty představovat nejlepší náhradu kvality.

Armáda v mnoha ohledech ztělesňovala celý sovětský systém v malém: byla tu přísná hierarchická poslušnost velení, vyznačovala se směsí tuhé disciplíny a korupce. Zatímco v rámci celého státu představovalo hrstku mocných politbyro, přičemž sekretariát ústředního výboru tento orgán informoval a vykonával jeho rozhodnutí, kolegium ministra obrany sdružovalo přibližně patnáct nejvyšších vojenských představitelů a funkci sekretariátu plnil generální štáb (viz obr.).

Tomuto kolegiu, které se rovněž nazývalo Hlavní vojenská rada Sovětského svazu, předsedal ministr obrany. Skládalo se z představitelů generálního tajemníka a náměstků ministra obrany, kteří byli pověřeni celou řadou funkcí, od Spojeného velení Varšavského paktu, přes velení námořnictvu, až po řízení týlu a zásobování. Za války se měl tento orgán nahradit poněkud menším Nejvyšším velením (Stavka verchovnogo glavnokomandovanija – SVGK). Pokud jde o generální štáb, jeho úkolem bylo zbavit strategů – velitele se strategickými schopnostmi a odpovědností za řízení válečné kampaně – každodenní tíhy vedení moderní války. V praxi to byla mimořádně mocná a významná organizace, v níž sloužilo mnoho nejschopnějších vysokých sovětských důstojníků, a která měla na starosti rovněž sběr a rozbor špiónážních údajů a vypracování rezervních plánů. Náčelník generálního štábu, který byl automaticky prvním náměstkem ministra obrany, byl vlastně druhým člověkem po ministrovi. Jeho

Obr.: Nejvyšší vojenské velení

hlavní odbor, rozvědka (Glavnoje razvedyvatel'noje upravlenie – GRU), představoval ohromnou špionážní a protišpionážní agenturu. Se svými asi 5000 zaměstnanci štábu, řídicími agenty a 100 000 důstojníky ve vedení armády zaznamenal řadu úspěchů. Agent GRU Richard Sorge odhalil nejen nacistické plány přípravy na přepadení Sovětského svazu, nýbrž také japonské přípravy na útok na Pearl Harbor. Prostřednictvím GRU náčelník štábu také řídil 30 000 příslušníků oddílů *Specnaz* (zvláštního určení), komanda skládajícího se z dobrovolnických jednotek, obdoby britských SAS a amerických Special Forces.

Zatímco GRU byl v mnoha ohledech soupeřem KGB, hlavní operační odbor generálního štábu GOU (Glavnoje operativnoje upravlenie) neměl skutečný protějšek. Toto vojenské plánovací ústředí bylo v 80. letech jádrem mnoha operací a diskusí o vojenské politice. V době invaze do Afghánistánu šéfoval GOU vynikající strateg genplk. Valentin Varennikov, náměstek náčelníka generálního štábu. To on napláno-

val úplné ovládnutí Afghánistánu v roce 1979. Později, od roku 1985, byl nejvyšším velitelem v této válce, až do stažení jednotek v roce 1989. Téhož roku se stal nejvyšším velitelem pozemní armády a v této funkci zůstal až do své účasti v srpnovém puči roku 1991.

Struktura sovětské armády měla hierarchický charakter a byla organizována podle druhů zbraní a zeměpisných oblastí. Těmito druhy byly strategické raketové zbraně, pozemní armáda, protiletectká obrana, letectvo, námořnictvo a různé „týlové“ složky, například civilní obrana a stavební jednotky. Kromě toho tvořilo zvláštní, samostatnou složku, podřízenou přímo ministerstvu vnitra, osm výsadkových divizí letectva. Územní struktura Sovětského svazu se dělila na šestnáct vojenských okruhů (vojennyj okrug – VO). Některé měly politickou prestiž (jmenovitě moskevský VO), další vojenskou váhu (např. běloruský VO obsahoval dvakrát tolik divizí než severokavkazský VO) a role ostatních v průběhu času rostla či klesala. Třeba válka v Afghánistánu vynesla turkestánský a středoasijský VO z podřadného postavení do důležitých výšin, přičemž jejich velitelé se později dostali do čela strategických raketových zbraní, Varšavské smlouvy a v případě maršála Jazova dokonce ministerstva obrany. Analogickou roli s VO hrály čtyři velení námořní flotily, zatímco sovětské kontingenty za hranicemi země byly sdruženy do skupin: skupina sovětských vojsk v Německu, severní Polsko, střední (Československo) a jižní (Maďarsko). Všechno to byly do jisté míry obranné struktury pro dobu míru. Pro válku měli Sověti nachystáno zřízení velitelských struktur, které by sjednocovaly pozemní, námořní a letecké síly do územních „dějišť vojenské činnosti“ (těatr voennych deystvij – TVD). Můžeme tedy shrnout, že sovětská armáda byla zorganizována tak, aby mohla teoreticky vést jakoukoli válku, čelit útoku z jakéhokoli směru a odrazit jakékoli ohrožení.

Skutečný život však samozřejmě není tak jednoduchý, a už vůbec ne v Rusku. Přehlídky na Rudém náměstí 7. listopadu, na každé výročí revoluce, které udávaly tón západním hodnocením, prováděly vybrané přehlídkové jednotky, které se po celé měsíce připravovaly jen pro tento účel. Stejně tak platí, že panikařská západní hodnocení a mnohomluvná americká propaganda nezřídka představovala jen volání po větších výdajích na obranu. Tak například periodikum amerického ministerstva obrany „Sovětská vojenská moc“ se v tomto směru vyznamenávalo natolik, že publicista Tom Gervasi napsal svou vlastní parodistickou verzi „Sovětská vojenská moc, s poznámkami a opravami“ (Londýn, Sidgwick and Jackson 1988).

Tato vojenská mašinerie měla daleko do dokonalosti a trpěla mnohými neduhy celého sovětského systému. Iniciativa se potlačovala, neboť ústřední velení, původně považované za nezbytný prostředek ke koordinování operací na všech odlehlých bojištích, se stalo samoučelem. V rychle se měnících podmínkách pozemních a leteckých bitev konce 20. století se to ale jevilo jako obzvláštní anachronismus.

Kupříkladu v Afghánistánu se vojáci vycvičení pro boj ve velkých formacích, podle pečlivě připravených a nastudovaných bojových plánů, **ocitali v operacích omezeného rozsahu**, kdy bývali odříznuti od nadřízených důstojníků, neměli možnost opřít se o dělostřeleckou palbu a letadla. Dokud nebyly zavedeny nové výcvikové postupy, měli jistou šanci bojovat s povstalci jako rovný s rovným pouze elitní jednotky – výsadkáři a oddílý Specnazu.

Podle různých odhadů padlo za prvních deset let afghánské války asi 15 000 vojáků, zatímco podle oficiální statistiky zemřelo v téže době v Sovětském svazu 62 700 vojáků, z nich 75-80 % následkem šikanování.

Přesto všechno nelze říci, že by armáda ovládala stát. Strana si ale takového nebezpečí byla dobře vědoma, díky poučení z ruských dějin (např. nezdařený Kornilovův puč v roce 1917 a povstání děkabristů v roce 1825) a Marxovu varování před bonapartismem, kdy je revoluční moc vyhozena ze sedla vojenskou diktaturou. A tak bylo vytvořeno celé spektrum orgánů politické kontroly, z nichž nejdůležitější byly Hlavní politická správa Sovětské armády (Glavnoje političeskoje upravlenie – GlavPU) a třetí oddělení KGB. GlavPU měla plnit dva hlavní úkoly: vštěpovat sovětským vojákům marxismus-leninismus a udržovat vedoucí úlohu strany v armádě. Přes ohromné zástupy politických důstojníků, počítaje v to *zampolity*, zástupce pro věci politické působící u každé jednotky až do velikosti roty, z pramenů vyplývá, že ani jednoho z těchto cílů se nepodařilo bezesbýtku dosáhnout. Političtí komisaři ze sklonku sovětské éry se pramálo podobali nenáviděným fanatikům ze západních románů o studené válce. Spíše svým velitelům a jednotkám poskytovali všemožné služby. Byli to jacísi polní kuráti, pracovali jako personální vedoucí a věnovali péči zapomenutým a zoufalým vojákům základní služby a opilým přepracovaným důstojníkům. Velký díl času věnovali každodennímu fungování jednotky a vojáky s nedostatečnými znalostmi vyučovali ruštinu. Jejich svěřenci hodiny politické výchovy celkem vítali jako vytoužený oddech, při kterém mohli dřímat a odpočívat před další dávkou tuhého výcviku a služeb.

Třetí oddělení KGB ve vojenských jednotkách udržovalo tajná zvláštní oddělení (*osobyje odděly*) agentů. *Osobisté* pochopitelně neměli důvěru vojáků z povolání, nicméně je těžké spravedlivě posoudit jejich skutečný význam. Jen jednou se mohli dostat opravdu do popředí, při bezprostředních přípravách srpnového puče v roce 1991, jenže tehdy již v KGB vládl naprostý chaos, a tak veškerá varování zvláštních oddělení přišla vniveč.

Armádě nepříslušelo ani veto, ani rozhodující hlas při rovnosti hlasů. V Radě obrany měli vojáci zaručeno jen jedno křeslo. Přes svou snahu nemohli civilnímu vedení překazit podpis smlouvy o omezení strategických zbraní SALT I a zahájení rozhovorů o omezení strategických útočných zbraní SALT II. Nemohli zabránit tomu, aby byla spřáteleným státům na Středním východě dodávána bojová technika poslední generace, třebaže bylo jasné, že tak vzniká nebezpečí jejího prozkoumání Izraelem, a tudíž i Američany. Armáda nebyla s to získat politické spojení, bylo jasné, že zůstane nástrojem, nikoli pánem.

Vojenskoprůmyslový komplex, nebo Rudá Sparta?

Traduje se názor, že Sovětský svaz neměl vojenskoprůmyslový komplex, nýbrž jím byl. Jinými slovy – aliance průmyslové sféry, která zásobovala armádu, a jejich spojenců z ozbrojených sil představovala zároveň mocnou a sjednocenou politickou nátlakovou skupinu. Lze snadno ukázat, jak se k tomuto závěru dospělo. Obranný sektor ovládal sovětské hospodářství. Na vojenské výdaje připadalo asi 15 % hrubého domácího produktu, zatímco obranný průmysl si nejen přisvojoval přírodní zdroje a nejlepší odborníky z ostatních odvětví hospodářství (díky přednosti při udělování státních zakázek a možnosti nabízet o 20-25 % vyšší mzdy), nýbrž ovládal mnohé civilní

sektory průmyslové výroby. Přímo ve zbrojní výrobě pracovalo šest milionů osob, přičemž na těchto odvětvích záviselo dalších 40 milionů pracovních míst.

Nicméně ve sborníku „Vládnoucí vrstva a politická moc v Sovětském svazu“ (Aldershot 1988) Julian Cooper zpochybnil představu monolitní jednoty. Byla tu kontrola shora, vykonávaná Radou bezpečnosti a Gosplanem (Státní plánovací komise). Přesto však do sféry vlivu Státní komise rady ministrů SSSR pro vojenskoprůmyslové otázky (Vojennopromyšlennaja komissija – VPK) spadalo celých devět ministerstev s převážně vojenskou funkcí, počínaje v to eufemisticky nazvaná ministerstva středního a všeobecného strojírenství, kde se vyráběly jaderné hlavice a balistické střely.

Je tedy celkem zřejmé, že zdánlivě reglementovaný a přísně hierarchicky ovládaný stát se řídil vzájemnou hrou celého rejstříku různých skupin a mocenských bloků. A představa, že se armáda jakožto zvláštní, autonomní celek separovala od aktivní politiky, existovala spíše ve spisech západních politologů než ve skutečnosti.

Ve většině západních systémů panuje jasný rozdíl mezi ministrem obrany, ministerstvem obrany a armádou. Ministr je politik odpovědný voličům a má přijímat politická rozhodnutí. Ministerstvo je orgán státní správy, zaměstnává vojáky i civilisty a má na starosti správu armády v souladu s ministrovými rozhodnutími. Vojáci mají bojovat a umírat za svou vlast a být poslušni služební hierarchie, která je až po svůj úplný vrchol vnitřní záležitostí armády. Jenže v sovětském systému jsou vojáky vlastně všichni. Poměr generálů k ministerstvu a dále k ministrovi byl tudíž mnohem jednodušší, přičemž systém kontroly moci, existující na Západě, tu prostě nebyl.

Armáda, odvětví zbrojního průmyslu i KGB, ti všichni mohli klidně pěstovat běžný sovětský obyčej vytvářet monopol na odborné znalosti či moc, což se pak dalo využít pro politický zisk. A tak se často stávalo, že se třeba sovětských vojenství odborníci snažili při jednáních o odzbrojení svým západním kolegům zabraňovat ve volném rozhovoru s civilními příslušníky sovětské delegace ze strachu, že by se mohli dovědět příliš mnoho o tom, co má samotná armáda v úmyslu! Ani to však určitě neznamenal skutečnou nadvládu.

Samuel Finer definoval tři pilíře vojenské mašinerie: organizaci, symbolické postavení a monopol na zbraně. V Sovětském svazu měla v mnoha ohledech rovnocennou organizaci strana, a třebaže armáda požívala před Afghánistánem nepochybné prestiže, absolutní monopol na zbraně neměla. Armáda představovala administrativní nástroj strany, nikoli oddělený a soupeřící orgán. Důstojníci tedy nebyly ničím jiným než byrokraty a straníky v uniformě, kteří – jako příslušníci všech velkých úřadů, od KGB až po ministerstvo zdravotnictví – drželi při sobě. Armáda byla nezdířána vnitřními rozpory v důsledku rivality jednotlivých složek a názorových skupin, které se ucházely o spojení v jejím rámci i mimo něj. Například koncem 70. let vyvolaly zkušenosti z války na Středním východě úvahy o tom, zda je v éře řízených střel tank ještě vůbec životaschopný. Velení pěchoty a helikoptér usilovalo o zvýšení peněz na úkor tanků, a tankisté zase chtěli lepší tanky se silnějším pancířem. Pancéřová skupina nakonec zvítězila, ale teprve až si obě strany opatřily spojení ve zbrojním průmyslu, kde se názory polarizovaly obdobně.

Pod stejným zorným úhlem musíme sledovat roli armády ve společnosti. Ta byla diktována stranickým vedením. Vojáci se zúčastňovali sklízni (v roce 1983 se jich této činnosti věnovalo přes milion), pečovali o vlastní drůbežárny, stavěli silnice, a když

selhaly ostatní prostředky, potlačovali nepokoje. To byla práce, kterou si důstojníci ve své většině nepředstavovali, když vstupovali do armády. Odráží však rozsah, v jakém byla armáda začleněna do celkové struktury státu, mnohem hlouběji než ve většině západních zemí. V ruské a sovětské tradici byla hranice mezi civilní a vojenskou sférou vždy nezřetelná.

Sovětský svaz se tedy vyznačoval ani ne tak zmilitarizovanou společností, jako spíše zespolečenštěnou armádou. Příliš platné nejsou ani západní pojmy, jako třeba policejní stát, protože z něj vyplývá, že by bezpečnostní aparát měl ovládnout společnost. Naproti tomu v Sovětském svazu panovali příslušníci ohromné, pevně zakořeněné byrokratické vrstvy, se společnými rámcovými cíli – pohodlím, stabilitou, přetrváním a expanzí. V jejím rámci se spojovaly, křížily, spolupracovaly a vzájemně působily všechny možné zájmové skupiny. Byl to vlastně systém elity, jejíž diskuse probíhaly skryty před zraky veřejnosti. Někdy byl jazyk této elity zakódován ve zdánlivě nezáživných člencích v tisku, jindy debaty probíhaly prostě soukromou cestou, při pitkách na dačách nebo za zavřenými dveřmi zasedání politbyra. Až do 80. let, a vlastně ještě v éře perestrojky, se tato vládnoucí vrstva vyznačovala společnou touhou prezentovat se vnějšmu světu a sovětskému lidu jako jednotná fronta se společnými zájmy a zásadami. Jakmile sovětská vládnoucí vrstva, a zejména široké spektrum bezpečnostních orgánů této soudržnosti pozbyly, osud Sovětského svazu byl zpečetěn.

Od studené války ke „společnému domu“

Na počátku Brežněvovy éry se mohlo díky spojení ekonomické reformy a vysokých vývozních cen sovětského plynu a ropy získat určité bohatství, z kterého mohly těžit všechny vrstvy společnosti. Armádní špičky měly své tanky a raketové střely, vládnoucí stranická vrstva své limuzíny a dači, lid byl uplácen slibem, že životní podmínky se budou, ne-li rychle, tedy nezvratně, zlepšovat. Jenže v polovině 70. let se tato malá úmluva mezi státem a lidem začala bortit a s prudkým poklesem cen ropy se zastavil růst sovětského hospodářství. Nebylo dosaženo ani jednoho hlavního cíle pětiletky, končící v r. 1975.

Z toho vyplývala zvláštní pozornost, která byla zkrátka věnována pojmu konverze, procesu přeměrování výdajů na obranu a obranný průmysl pro civilní využití. Snížení výdajů na zbrojení mělo smysl v rámci celkové obnovy sovětského režimu, jenže Gorbačovův program se při jeho zvolení o vojenských úsporách výslovně nezmiňoval. Měnil stará pravidla vojensko-politických vztahů, neboť úplně odsouval vojenskou stránku věci, třebaže samo nejvyšší vedení revidovalo svou koncepci války. Základním tvrzením nového politického myšlení bylo, že válce – a jmenovitě jaderné válce – se má přejít politickými, nikoli vojenskými prostředky. Z toho logicky vyplývalo, že politické faktory mají mít vždy přednost, i kdyby se zdálo, že z nich může vzejít vojenská zranitelnost, a dokonce i kdyby měly narazit na představy vojáků o jejich roli, právech a místu ve společnosti. Zkrátka nebylo už nutné opírat se tolik o vojenskou bezpečnost, protože dobré zahraniční vztahy měly zajistit, že k velkým zahraničním válkám vůbec nedojde. Je proto význačným rysem této epochy, jak se Gorbačovovy vztahy s armádou – vždy spíše korektní než srdečné – začaly ochlazovat.

Ideje nového politického myšlení byly do značné míry běžnými tématy západní teorie mezinárodních vztahů – vzájemná závislost, globální přístup a postindustriální svět.

Jinými slovy, spočívaly na sílícím vědomí, že pojem třídně rozděleného světa nejen nepomáhá, nýbrž je přímo nebezpečný. Mír nemá být pouhou absencí války, nýbrž stavem vzájemných výhod a spolupráce. Podobnost sovětské a západní teorie nebyla nijak překvapivá. Jak již bylo uvedeno, přes všechny své utopické a propagandistické výlevy se Sovětský svaz v mnoha ohledech choval jako kterýkoli jiný stát – byl neoddelitelně začleněn do celosvětového hospodářského systému, byl členem řady mezinárodních organizací a byly mu vlastní zájmy a problémy vyskytující se u každé velké mocnosti. Kromě toho pocházeli vědci a politologové, kteří tuto debatu vedli z prostředí, které se stále víc podobalo západním institucím. Tyto diskuse měly zvláštní sovětskou příchuť. Odrážely konkrétní problémy, neduhy a postavení Sovětského svazu. Gorbačov například potřeboval provést kvadraturu eurasijského kruhu a vypořádat se s postavením Sovětského svazu jako evropské říše i asijské kontinentální mocnosti. Patrná byla také jedna zvláštní souvislost – vše se odehrávalo uprostřed hospodářské krize a politického přechodu. Ústředním tématem proto byla potřeba navrátit režimu legitimitu, což v první řadě znamenalo dostat do obchodu jídlo a zboží za ceny, které si mohli sovětské občané dovolit. Nakonec se dospělo k poznání, že největší ohrožení sovětské státní bezpečnosti netkví v raketových základnách v Dakotě či podél hranic s Čínou, nýbrž ve frontách na potraviny v Minsku a v prázdných ledničkách v Kyjevě.

Zatímco dříve Sovětský svaz zastával postoj, že musí udržovat armádu schopnou odvrátit či porazit každý útok na celosvětovém kolbišti, díky novým regionálním dohodám bylo možno redukovat armádu na nezbytné minimum, které postačovalo, aby bylo každé vojenské ohrožení nevýhodné. Cílem už nebylo vyhrát válku, ale učinit ji natolik nákladnou, aby ji nikdo nezahájil.

Rozumná dostatečnost verus neúčinná obrana

Patrně právě politika „rozumné dostatečnosti“ rozbila spojenectví Gorbačovových reformátorů s armádou. Zatímco omezení zbrojních výdajů prostě znamenalo vystačit s méně zbraněmi nebo s mírně odlišnou strukturou armády, tento posun v základní vojenské doktríně měl pro sovětskou armádu dalekosáhlé důsledky a vyžadoval zcela novou formulaci její struktury a role. Armáda zpočátku tuto vojenskou perestrojku podporovala. Koncem 70. let a počátkem 80. let **vojenské vedení** samo od základu **přehodnotilo svůj tradiční přístup k válce** a dospělo ke dvěma závažným závěrům.

Za první, jaderná válka se nedá vyhrát. Tohle samozřejmě tvrdil i Gorbačov, ale byly tu i rozdíly: vojáci si nemysleli, že v budoucnosti bude válka vůbec nepravděpodobná, nýbrž že bude omezena na konvenční, nejaderný konflikt.

Za druhé – nově vznikající technika (špičkové počítače, přístroje pro dálkový průzkum, „chytřé“ řízené střely atd.) válku zrevolucionizuje, takže pouhá početní velikost armád bude mnohem méně důležitá než jejich kvalita, výcvik a rychlost, s jakou bude možno je mobilizovat, přesunovat a soustřeďovat na bojišti.

Vlivný a prozíravý maršál Ogarkov, náčelník generálního štábu v letech 1977-1984, v knihách *Vždy připraven bránit vlast* (Vojenizdat, Moskva 1982) a *Dějiny nás učí bdělosti* (Vojenizdat, Moskva 1985) objasnil svůj názor, že bezpečnost SSSR se má více opírat o dynamické a moderní hospodářství, čímž vyjádřil celkovou podporu principům perestrojky. Zároveň však pro armádu vyžadoval více prostředků, aby mohla rozvíjet

a kupovat nové, technicky vyspělejší zbraně. Ogarkovova linie, která se v roce 1985 stala oficiální doktrínou ministerstva obrany, byla charakterizována nejen prioritou věnovanou modernizaci, nýbrž také novému zájmu o to, jak ve věku vyspělé techniky vyhrát konvenční válku.

Podle názoru armády spočívala odpověď ve velké bitvě: v ideálním případě měla sovětská armáda, umístěná poblíž protivníka, vyrazit jako první, přičemž úder by byl veden daleko za nepřátelské linie, aby byla otřesena morálka a organizace soupeře, anebo se mělo na útok druhé strany odpovědět okamžitou odvettou ofenzivou. Jinými slovy, válka se měla vést na nepřátelském území, aby se protivník neodvážil nasadit proti sovětským silám jaderné zbraně, a aby si Sověti neustále udržovali iniciativu.

Gorbačev nabízel dlouhodobý technický pokrok, který armáda požadovala, ale jeho politika byla založena na odvrácení válek, nikoli na vítězství v nich. Také se opírala o získání podpory, obchodní výměny a pomoci ze Západu a pro tento účel byl ochoten stáhnout svá vojska od hranic NATO a omezit schopnost SSSR bleskově udeřit. Váhu své moci místo toho položil na pojem neútočné obrany, na organizaci armády tak, aby byla s to ubránit Sovětský svaz, přičemž nikdo nemyslel, že je schopna zahájit ofenzivu. To znamenalo vyvíjet defenzivnější zbraně (například protitankové střely namísto tanků), vymýšlet obrannou strategii a vytvářet defenzivní armádní strukturu. Před armádou tak vyvstal zásadní problém: vytvořila strategii, která měla podle jejího názoru zajistit vítězství ve válce, jež byla založena na ofenzivních sborech, jako byly tankové armády a výsadkáři. Začlenila je do svých základních teoretických pouček a vybavila je náležitou výzbrojí a výstrojí. Ale také napomohla volbě generálního tajemníka, jehož politická strategie tuto vojenskou strategii vylučovala.

Armáda se proto rozhodla, že bude proti těmto nevídaným a podle jejího názoru nebezpečným nápadům bojovat nebo je alespoň mařit. Vojenské velení si nemohlo dovolit klást otevřený odpor. Ve straně byla dostud hodně rozšířena obava i z nejmenších známek bonapartismu, vojenského převratu v revolučním režimu, a to poskytlo Gorbačovovi příležitost se vojenského velení zbavit. Ale na druhé straně ani Gorbačov nemohl zacházet příliš daleko. Především pro něj bylo vlastně velmi obtížné zjistit, kdy a jak armáda sabotuje jeho politickou linii. Ale i tak armádní velení potřeboval. S pouze těsnou většinou ve stranickém vedení si nemohl dovolit otevřeně si znepřátelit mocný politický blok. Nemohl přece vyhodit celou Stavku. Od tohoto okamžiku až po srpnový puč v roce 1991 (a vlastně i po něm) byli reformátoři a konzervativci aktéry v podstatě skrytého boje o novou formulaci vojenské doktríny.

Další pohroma: konverze vojenského průmyslu

Za situace, kdy bylo sovětské hospodářství do značné míry ovládáno obranným průmyslem, bylo jeho zcivilnění prioritou reformátorů od samého počátku. Bohužel se ale ukázalo, že *konversija* nepředstavuje očekávanou spásu. Ze zkušeností Německa, Itálie a Japonska po druhé světové válce vyplývá, že to nejlepší, co se může válečnému hospodářství přihodit, je, když je rozbito napadrť. Takto lze zahájit rekonstrukci z ničeho, s nejmodernější technikou a technologií. Je ironií, že konverze – vybavení novými nástroji a rekvalifikace – je mnohem obtížnější a nákladnější. Často se cituje údaj, že na každý rubl či dolar ušetřený konverzí je zapotřebí v průběhu tohoto procesu vynaložit dva. Z dlouhodobé perspektivy mohou mít i tyto investice smysl, ale jen tehdy,

jsou-li k dispozici zdroje na jejich vhodné financování. Pokoušet se o tento krok, nebyl-li po ruce počáteční kapitál, odsuzovalo *konversiji* k politické i hospodářské katastrofě.

K tomu všemu se s omezením vojenských výdajů pojilo omezování zbrojních zakázek. V lednu 1989 oznámilo vedení státu plány na rozsáhlou redukci ozbrojených sil a vojenských výdajů SSSR. Do konce roku 1990 se měla armáda zmenšit o 12 % a zbrojní výdaje o 14 %. Obzvláště postiženo bylo zásobování zbraněmi, které pokleslo téměř o 20 %. A na konec postupná liberalizace tvorby cen znamenala, že dodavatelé začali podnikům obranného průmyslu zvyšovat ceny surovin a součástí. Přitom se odvětví obranného průmyslu nemohla volně rozvíjet třeba vývozem nebo propouštěním dělníků nebo reinvesticemi. A tak reformátoři, kteří hlásali decentralizaci řízení, se co nejvíc snažili podržet si pevnou vládu nad ním, čímž skutečnou iniciativu dusili. Centrální plánování se mělo čile k světu.

Skutečné přeměrování průmyslového odvětví představuje dlouhodobý proces, vyžadující čas a peníze, průzkum a rozvoj nových trhů, výrobu a nákup nového zařízení a přeškolení pracovních sil na nové metody práce. Nic z toho Moskva neposkytla.

V kapitalistickém hospodářském systému by to vedlo k bankrotu a nezaměstnanosti, jenže Gorbačov by takové zničení vojenskoprůmyslového komplexu sotva přežil, a proto musel nastoupit stát, aby churavějící podniky podaroval subvencemi. Konverze tedy státu peníze vůbec neušetřila, naopak se více podražovala, jen aby se předešlo jejím ekonomickým důsledkům. V důsledku toho se z *konversije* stala i politická katastrofa.

Zatímco urychlená konverze byla reakcí na nezdařené Gorbačovovy iniciativy v jiných hospodářských otázkách, jako bylo rozvíjení družstevní výroby, samofinancování, radikalizace jeho koncepce ozbrojených sil a mezinárodních vztahů byla reakcí na *tormoženije*, působení lidského brzdícího mechanismu. S výjimkou úporného přehodnocování úlohy strany v posledních letech perestrojky, probíhala patrně nejostřejší a nejotevřenější diskuze éry glasnosti na téma budoucnosti armády a vojenské doktríny.

Nejvyšší velení bylo od roku 1987 ochotno smířit se s frazeologií neútočné obrany, nicméně to nevedlo k hlubším změnám smýšlení vojenských špiček. Koneckonců Sověti o své vojenské doktríně vždycky říkali, že je defenzivní. O ohromných tankových a výsadkových sborech SSSR se tvrdilo, že neodrážejí nic jiného než odhodlání svádět boj v útočné obraně. Jinak řečeno, nemělo se ustupovat na sovětské území jako za druhé světové války, kdy byl západ země úplně zpustošen, nýbrž jakýkoli útok měl narazit na drtivý protiúder.

Společenství nezávislých států aneb Nová identita

Pro nejednoho pozorovatele představoval zánik SSSR a návrat Ruska do celosvětového společenství počátek čehosi nového. Znamenal konec kasárenského socialismu Sovětského svazu, imperialismu pod zástěrkou proletářského internacionalismu. Jenže nové Rusko nemůže přestírat, že od svých sovětských rodičů nezdědilo nic, stejně jako se nedá tvrdit, že Sovětský svaz nebyl ovlivněn carským režimem. Obzvláště nápadná je kontinuita zahraniční a bezpečnostní politiky. Období let 1991-93 se vyznačovalo tápáním, pokusy a omyly, pomalým formováním nového politického systému. Vytvo-

ření Společenství nezávislých států zmařilo Gorbačovovy naděje na zachování SSSR, takže pozornost bylo nutno přesunout na ruskou politiku. Diskuze o vojenské roli a ozbrojených silách Ruska zachytila dva základní rysy tohoto období. Především bylo hodně poznamenáno starým sovětským myšlením a bylo blokováno politickým patem, který vznikl mezi Borisem Jelcinem a parlamentem, než se prezident odhodlal k dramatickému a neústavnímu kroku – jeho rozpuštění – a než v září a říjnu 1993 na podporu svých příkazů vyslal vojenské jednotky. Aby to mohl provést, musel si Jelcin být jist podporou mocenských ministerstev (obrana, vnitro a nástupce KGB – Bezpečnost). Vztah hlavy ruského státu k policii, vojákům, měl opět životně důležitý význam pro jeho vnitřní politiku. Stejně také bylo nanejvýš nutné, aby se jeho bezpečnostní politika formulovala v prvé řadě na základě potřeby této aliance.

SNS vlastně vytvořil Jelcin, aby zmařil Gorbačovův návrat na výsluní. Naplánoval je jako mezinárodní strukturu, dost silnou na pacifikování sousedů Ruska, ale zároveň dostatečně slabou, aby je on sám mohl používat, nebo naopak vůbec nedbat, podle vlastního uvážení. Jakožto vojenská struktura bylo SNS sotva víc než pouhá správa vojenských zařízení někdejšího Sovětského svazu. Podle maršála Jevgenije Šapošnikova by mělo být levnější a efektivnější podržet si společné ozbrojené síly v rámci SNS, než nechat si či přimět každou republiku, aby si vybudovala své vlastní. Jednotlivé armády republik by se měly omezovat na malé, lehce ozbrojené jednotky, národní gardy, plnící hlavně bezpečnostní a ceremoniální úkoly. Je celkem zřejmé, proč Šapošnikov a ruská vláda chtěli zachovat jednotnou armádu. Každou takovou společnou vojenskou strukturu by nevyhnutelně ovládali Rusové, pokud by se skládala ze starého (v podstatě ruského) ministerstva obrany, a pokud by jí velel důstojnický sbor sestávající z 80 % z Rusů. Tohle bylo jasné i všem ostatním, a tak se Ukrajina, Ázerbájdžán a Moldavsko od samého počátku netajily úmyslem zřídit vlastní, republikové armády. Jedině středoasijské státy podpořily ruskou koncepci, neboť nebyly ochotny hradit náklady vyplývající z vytvoření vlastních armád.

Úloha velení SNS se pak neustále zmenšovala nakonec představovalo pouhý dočasný orgán dohlížející na likvidaci a odvoz jaderných zbraní. Nová bezpečnostní smlouva podepsaná v Taškentu v květnu 1992 v podstatě znamenala, že každá země půjde vlastní cestou. Na dalším, červencovém setkání v Taškentu uzavřeli představitelé SNS dohodu o udržování míru v SNS, přitom už v květnu Rusko zřídilo vlastní ministerstvo obrany. To nebyl jen evidentní krok k oddělení armády Ruska od SNS, od tohoto okamžiku narážely pokusy propůjčit SNS důvěryhodnou roli na názorové neshody mezi Šapošnikovem a ruským ministerstvem obrany. Například v květnu 1993 vetovalo jeho plány na zřízení mezinárodních jednotek. Nakonec bylo v červnu 1993 zrušeno společné vojenské velení a nahrazeno radou ministrů armád členských států.

Znovuzrození ruské armády

Omezení rozlohy téměř na úroveň 17. století, dělení bývalých sovětských ozbrojených sil a nejistý osud jednotek nyní pro ruskou kontrolou nejen ve střední a východní Evropě, nýbrž také v nových nezávislých státech od Moldavska po Tádžikistán, to vše stavělo generální štáb před nové problémy. Ovšem za situace, kdy tu nebylo jasné politické vedení a nejedna změna pouze odrážela procesy započaté už na sklonku sovětské éry. Výsledkem byl spíš postupný úpadek než dalekosáhlá změna.

Nejlepším příkladem bylo, jak ruská armáda začala upouštět, třebaže pomalu, od systému všeobecné branné povinnosti při naplňování stavu jednotek. Až na největší konzervativce si celé velení armády začalo uvědomovat, že starý model s důstojnickým sborem složeným z vojáků z povolání či absolventů vojenských kateder, spolu s masou vojáků základní vojenské služby (ti tvořili dvě třetiny) není životaschopný. Také nebyl únosný z hospodářských příčin, protože ministerstvo obrany teď muselo při nákupu potravin, uniforem a zbraní pro svých pět milionů mužů vycházet z tržních cen.

Nemělo to smysl už ani z vojenského hlediska: nová generace zbraňových systémů se stále víc vymykala schopnostem vojáků naučit se s nimi zacházet během krátkého období základní služby a nová taktika zdůrazňující iniciativu a všestrannost vytěšňovala staré spoléhání se na hromadný útok. Především však už armáda nebyla politicky únosná, když tolik mladých lidí prostě odmítalo sloužit. Ti kdo tak učinili, neměli často žádnou motivaci, bývali nacionalisticky naladěni (panovala obava, že armáda vlastně cvičí příští generaci partyzánů, se kterými se později utká), nebo pocházeli ze středosijských republik a ani neovládali ruštinu, oficiální dorozumívací jazyk v armádě, takže Rusové na ně v Moskvě shlíželi s podezřením.

V roce 1990 byl zaveden nový systém náboru na dobu určitou, jako první krok ke změně poměru mezi vojáky z povolání a vojáky povinné, základní služby, přičemž těm, kdo byli ochotni dát se zverbovat, byla nabídnuta vyšší mzda. Nepadla ještě ani zmínka o vytvoření plně profesionální armády jako v USA či Velké Británii, nicméně to znamenalo, že armádní velení se pokouší získat víc dobrovolníků, jimž by světovalo stěžejní služby, jako třeba u strategických raketových zbraní a u bezpečnostních jednotek.

V roce 1990 byla nová sovětská vojenská doktrína světu prezentována jako důkaz Gorbačovova usilování o neútočnou obranu a rozumnou dostatečnost. Když však v roce 1992 ruské ministerstvo obrany představilo vlastní vojenskou doktrínu, byl to mnohem militantnější projekt. Těžiště se soustředilo na pět hlavních bodů:

1. Společenství nezávislých států se má zachovat jako vojenské spojenectví, přičemž ruské bezpečnostní zájmy v něm mají mít primát (to by vlastně ze SNS učinilo organizaci vojenských satelitů po vzoru staré Varšavské smlouvy).
2. Ohrožení může vzejít ze všech směrů, což vyžaduje, aby Rusko mělo k dispozici velké mobilní ozbrojené síly, umístěné vně vlastního území.
3. Za jistých podmínek bude možno uplatňovat strategii prvního jaderného úderu (třebaže to patřilo spíše do říše propagandy, Sověti vždy takové řešení vylučovali).
4. Armáda má nejen právo, nýbrž i povinnost chránit Rusy žijící v zahraničí.
5. V důsledku uvedených činitelů a částečně vinou nestabilního stavu v Rusku se novým předmětem zájmu stávají konflikty menší intenzity – policejní zákroky, omezené vojenské operace a protipartyzánská válka.

V prosinci 1993 schválila Bezpečnostní rada návrh ministerstva, který téměř přesně okopíroval verzi z roku 1992, s mnohem větším důrazem na budoucí roli armády při boji proti partyzánům a na udržování míru v Rusku a na jeho hranicích. To mělo závažné důsledky. Zatímco Gorbačov se chtěl přátelit s každým, ruské generalitě byla ponechána volnost považovat za potenciální nepřátele kohokoliv a budovat ozbrojené síly na odvrácení tohoto „ohrožení“. Jejich působištem a výcvikovým prostorem by se případně mohlo stát celé území bývalého SSSR, zatímco každá země s ruskou menšinou by mohla očekávat vojenský zákrok, pokud by se zdálo, že se těmito krajanům

ubližuje či že jsou diskriminováni. S pětadvaceti miliony Rusů žijícími vně Ruské federace, zejména v severním Kazachstánu a na východní Ukrajině, se tak ruským ozbrojeným silám nabízela celá řada konfliktů a konfrontací, ve kterých by musela zasahovat, od zachraňování rukojmích, až po pacifikaci příhraničních území a vykonávání politického nátlaku na sousední režimy.

Požadavky kladené na ozbrojené síly v každém případě rostly, což vedlo k tomu, že na konci roku nejvyšší velení opět projednávalo plánované snížení výdajů na zbrojení. Stav ozbrojených sil se měl z původní úrovně 2 800 000 mužů samozřejmě snížit, avšak teď už ne na 1 500 000, o němž byla řeč v polovině roku 1993. Gračov začal mluvit o údaji 2 100 000 jako o výhledovém stavu. Armáda se musela rozčlenit a vyzbrojit tak, aby se vypořádala s celým spektrem konfliktů, od operací menší intenzity až po normální konvenční války, přičemž bojiště by se rozprostírala od nížin východní Evropy, až po pohoří severního Kavkazu.

V reakci na to byla ruská armáda rozdělena na **elitní mobilní jednotky** (mobilnyje sily – MS) a **strategické zálohy**. MS byly dále rozčleněny na zbraně okamžité odvety (parašutisty a námořní pěchotu, schopné zasáhnout místa konfliktu během čtyřadvaceti hodin) a na údernější jednotky rychlého zasazení (ty je měly podpořit během dalších osmačtyřiceti hodin).

Na papíře to vypadalo jako dalekosáhlá změna, zrcadlící novou linii. Ale ve skutečnosti se do značné míry vycházelo z osvědčené sovětské praxe. Oněch osm výsadekových divízií bylo vždy považováno za zvláštní strategickou zálohu. Už v minulosti byly nasazovány na úkoly uplatňování moci, ať již při obsazování Prahy v roce 1968, Kábulu v roce 1990. Afghánistán poučil generální štáb o hodnotě vrtulníků, což vedlo k rozšíření jednotek DŠV (Děsantno-šturmovyje vojska) jako další pohotovostní složky. Nápadem, který měl kořeny v 80. letech, bylo organizování mobilních jednotek. Ty se skládaly z několika brigád, jež mohly slučovat různé druhy zbraní, aby se uspokojily potřeby každého konkrétního úkolu.

Zbytky bývalé prestiže: jaderné zbraně

Jaderné zbraně vyžadují velké prostředky na údržbu a modernizaci. K užitku jsou jen státům s nároky na celosvětovou roli. Velmi zhruba řečeno, lze si s nimi počít jedině: pohrozit světu, že bude vyhozen do vzduchu. Nemohly donutit Argentinu opustit Falklandy, nemohou nastolit mír v bývalé Jugoslávii. Není proto divu, že Ukrajina, Bělorusko a Kazachstán slibovaly, že se svých jaderných zbraní zbaví a s povděkem je přemístily pod kontrolu nejprve SNS, a pak Ruska.

Ambici stát se jediným dědicem strategických zbraní SSSR a zmocnit se regionální nadvlády patrně nejlépe ilustruje stanovisko Ruska k jaderným zbraním. Sovětský svaz po sobě zanechal 27 000 jaderných hlavic, skládající se z mezikontinentálních balistických střel, buď mobilních, nebo uložených na podzemních odpalovacích rampách, dále umístěných na ohromných nákladních automobilech nebo na železničních vagonech, raket středního doletu, jak pozemních, tak připevněných na ponorkách, raket a střel, které by bylo možno odpálit z letadel, a konečně taktických jaderných zbraní – jaderných dělostřeleckých nábojů, raket a náloží. Co se týče taktických zbraní krátkého doletu – třebaže se mohou jevit dost neškodně, je nutno připomenout, že mnohé z nich měly hlavice se silou několikanásobně převyšující účinek bomb, které zničily Hirošimu

a Nagasaki – ty byly přiděleny pozemním jednotkám, takže byly roztroušeny všude, kde se sovětská armáda vyskytovala, ale musely být staženy z politicky výbušných končin Zakavkazka a Pobaltí.

Moskva reorganizovala bývalé strategické raketové zbraně na nový útvar – strategické zbraně na odstrašování (Strategičeskije sily sděrživania – SSS). Podpisem smlouvy START II s USA v červnu 1992 se Rusko zavázalo k radikálnímu snížení počtu raket s dlouhým doletem. Třebaže je to v první řadě dlouho očekávaný krok, vyřazující z provozu zastaralé rakety, význam této smlouvy nelze podceňovat. Svým způsobem byla vlastně umožněna tím, že starý model světa rozděleného mezi dvě supervelmoci už neplatí. Noví eventuální nepřátelé Ruska se nenacházejí v západní Evropě či v Severní Americe. Možná že jsou v Číně nebo na Středním východě, nebo jimi mohou být také sousedé SNS. V každém případě se jaderné hlavice staly především symbolem touhy Ruska působit jako globální velmoc a první země v Euroasii, nikoli již nástrojem odstrašení jasně určeného potenciálního nepřítele.

Zájmy Ruska v globálním věku

Třebaže nové Rusko nemůže v dohledné budoucnosti aspirovat na statut světové supervelmoci, určitě si podrží mnohá privilegia a vymoženosti ze sovětské éry, jako například stále místo v Radě bezpečnosti OSN a jaderné zbraně. Potenciálně agresivní a expanzionistická nová vojenská doktrína neodráží jen předsudky, obavy a sobecké zájmy armádních špiček. Je také zrcadlem proudu ruské zahraniční a bezpečnostní politiky, který byl stále zřetelnější po roce 1993, kdy idealismus a optimismus doprovázející pád SSSR ustupovaly střizlivému a přízemnímu realismu.

Tato nová Brežněvova doktrína měla více společného s projevy srpnového puče než Gorbačovovým politickým myšlením. A přestože Boris Jelcin ve svém novoročním projevu v roce 1993 tvrdil, že imperiální období ruských dějin skončilo, bylo pořád nepravděpodobné, že se Rusko snadno a rychle odloučí od svých nových sousedů. Carská říše, a zejména SSSR, podporovaly ruskou kolonizaci, která probíhala v blízkém zahraničí. Sovětský svaz se vyznačoval vysokým stupněm oblastní hospodářské specializace a integrace, z čehož vyplynulo, že jen málokteré následnické státy zdědily byt jen trochu nezávislou a životaschopnou ekonomiku.

Tradiční obavy z odsouvání do pozadí, nutnost bránit to, co z hospodářství Ruska zbylo, potřeba usmiřovat nacionalisty, dědičná mocenská pýcha Moskvy, to vše přispívá k vzniku nového imperialismu, jenž se začal projevovat mnohem agresivnějším postojem k sousedním státům. Ve jménu udržování míru ruská vláda přejala mnohé požadavky armádních špiček a sebevědomou politiku k blízkému zahraničí. Styky Ruska se Západem a OSN se nesou ve znamení stejné tóniny: světové společenství si má uvědomit, že Rusku v této oblasti patří právo na sféru vlivu. Do značné míry to vyjadřuje požadavek poskytnout Rusku volnou ruku k roli místního četníka v zájmu stability a statu quo. Je smutné, že taková angažovanost Ruska byla v pozadí mnoha válek a nestability v Euroasii. Tento posun v politice zrcadlí novou představu o ruských státních zájmech. Neboť jaké jsou současné hrozby ruské bezpečnosti?

Chápeme-li tento pojem tak široce, jak ho vymezili Sověti, a zahrnujeme-li politické i hospodářské zájmy, pak nové Rusko čelí čtyřem hlavním problémům: regionální

nestabilitě, hospodářskému zhroucení, organizovanému zločinu a naprosté dezintegraci země.

Rusko tvrdí, že má na stabilitě v Euroasii evidentní zájem. To je jen část pravdy. Určitě platí, že z místní nestability pro Moskvu vyplývá nejedno nebezpečí. Máme-li na zřeteli v podstatě umělou povahu tolika hranic postsovětských států, pak nepokoje a boje mohou snadno přeskočit do Ruska, zejména budou-li se týkat tamních ruských menšin. Moskva si sotva může dovolit ztrátu těchto trhů pro své zboží, dodavatelů surovin a obchodních cest vedoucích k okolnímu světu. Zároveň však Moskvě chaos skýtá i výhody. Prostor pro nový imperialismus by byl hodně omezen, kdyby ho nebylo možno zastřít podporou opozičních sil a provozovat pod pláštěm udržování míru v SNS. Problém spočívá v nalezení rovnováhy obou faktorů: jistý chaos Moskvě poskytuje prostor pro manévrování, příliš vysoké riziko ale může pobouřit světové veřejné mínění či učinit válečné pásmo z celé Euroasie. Přitom ochota Ruska investovat peníze do vytváření mobilních jednotek a dalších vojenských struktur schopných zakročit v blízkém zahraničí odráží ruské mínění, že podržení dominantní role v této oblasti má nejen politickou, nýbrž i hospodářskou cenu.

Rusko se ale musí vyrovnat především samo se sebou a se svým geopolitickým postavením. Není to vyspělá průmyslová země, ale ani čistě asijský stát. To se částečně odráží ve skutečnosti, že Rusko nemělo nikdy možnost vyvinout zřetelnou koncepci vlastní státnosti, ba ani ne vlastních hranic. Ruský národ, a tedy i ruský stát, se po staletí poněkud přesunoval na jih a východ.

Rusko tedy zůstává omezeno svou rozlohou i historickými traumaty. Stále není schopné najít odpověď na otázku, zda chce být supervelmocí, jejíž statut vychází z počtu jaderných hlavic, nebo korektním, ale chudším příbuzným západních států. Ruští politici často hovoří o hledání národní ideje, avšak při snaze ji definovat zatím nedokázali vykročit ze zmateného nacionalistického populismu, velmocenské post-sovětské nostalgie a pravoslavného mysticismu, který má údajně reprezentovat mravní kontinuitu ruské říše.

Moskva také musela strávit hořké sousto, totiž rozšíření NATO o bývalé ruské satelity. Tradiční ruská obava z obklíčení a agrese hrála v odmítavém ruském postoji samozřejmě svou roli. Stejnou roli ovšem hrála i pokrytecká snaha zachovat si sebevědomou tvář supervelmoci, spojená s naprostým nedostatkem sebereflexe: Rusové projevují jen málo pochopení pro historická traumata jiných národů, za něž jsou sami odpovědní. Moskva odmítá připustit, že průměrný obyvatel střední Evropy nemusí zrovna trpět rusofobií, když při pohledu do Ruska vidí, že tam není všechno v pořádku.

* * *

Otázek je mnoho a stejně mnoho záležitostí i na tom, jaké budou odpovědi. Rusko je příliš lidnatá a příliš vyzbrojená země, než aby její problémy zůstaly pouze vnitřní záležitostí. Vývoj, kterým se ubírá, však dovoluje hledět na budoucnost s jistým optimismem. Ruští pragmatičtí totiž vědí, že Rusko může spíše než z pochybné pověsti supervelmoci těžit ze západních půjček a politické a ekonomické spolupráce.